

НЕОЛОГІЗМИ-НОВОТВОРИ У СУЧАСНІЙ ЯПОНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНІЙ ЛЕКСИЦІ

Козуб С. А.

Дослідження динаміки розвитку словникового складу японської мови було і є важливою лінгвістичною проблемою. Питанню еволюційних процесів у японській мові присвячено низку наукових праць, серед яких – дослідження О. С. Кубрякової, Ю. О. Жлуктенка, М. Д. Степанової, А. В. Янкова, Ішідзука Харумічі, Катовакі Сеїчі та багатьох інших. Фразеологізми, словотвір, термінологічну лексику японської мови досліджено в наукових працях К. А. Тимофєєва, М. І. Черемсіна, Норіко Танака. Проте дослідження в галузі японської неології малочисельні, хоча японські неологізми різних періодів частково досліджено в дисертаціях В. М. Алпатова, Г. Б. Гутової, Судзукі Такао. Головна проблема полягає у тому, що японська неологія здебільшого скерована у напрямку фіксування лексикографічними, тлумачними довідниками нових одиниць, тоді як фундаментальних досліджень, присвячених глибокому аналізу, структуризації входжень досить мало.

З погляду теорії неології процеси утворення нових слів, причини та передумови їх виникнення досліджено в мові недостатньо, зрештою, досі немає навіть чіткого визначення поняття „неологізм”. Найбільш виваженою у цьому розумінні, на наш погляд, є позиція Н. З. Котелової, яка вважає, що поняття неологізму необхідно конкретизувати за кількома параметрами:

– за параметром „час”;

– за параметром „мовний простір” (сфери і жанри вживання). Конкретизатори можуть бути такими: у мовах взагалі, у даній мові, у літературній мові, у даній підмові (терміни алгебри є неологізмами для мови геометрії, терміни математики – для мови фізіологічних наук і т. д.);

– третій визначальник відноситься до термінів „неологізм”, „неологія”;

– за структурними ознаками новизни самого слова: які структурні ознаки слова дозволяють вважати його новим [Котелова 1978, 14–18].

На схилі минулого століття мали місце динамічні процеси в усіх сферах людської діяльності, як на міжнародній арені, так

і всередині Японії. Вони продовжуються і сьогодні, неодмінно віддзеркалюючись у термінологічній системі нової лексики японської мови. Про це свідчить поява значної кількості нових слів, синтагм, словосполучень, прикладів семантичної деривації. Аналіз процесів стандартизації термінів та відтворення цих процесів на матеріалі японської мови проводиться вперше. У нашій роботі також розглядається процес детермінізації та пов'язані з ним зміни у загальноновживаній лексиці сучасної японської мови. Висвітлення зазначених питань та швидкоплинність суспільно-політичних, економічних процесів, стрімкий розвиток інформаційних технологій, індустрії визначають актуальність дослідження нової термінологічної лексики японської мови і сприятиме адекватному сприйняттю структури і смислу нових термінів для досягнення найважливішої мети спілкування – взаєморозуміння.

У даній статті ми на конкретних прикладах неологізмів-термінів відстежуємо процес стандартизації терміна японської мови, а також досліджуємо тенденції та закономірності розвитку нової термінологічної лексики.

Кількість неологізмів серед термінів японської мови у післявоєнні роки значно зростає, це зумовлено швидким розвитком новітніх інформаційних технологій, машинобудування, впливом масової американської культури тощо.

Сучасна японська термінологічна лексика неоднорідна за походженням. У її складі виділяють ті ж підсистеми, що й у загальноновживаній лексиці, а саме: терміни-неологізми, утворені на питомому матеріалі *ваго*: 組立て /kumitate/ „монтаж”, 槍投げ /yaginage/ „кидання спису”; неологізми – утворенні на матеріалі *канго*: 人工衛星 /jinkou-eisei/ „штучний супутник”, 電子 /denshi/ „електрон”; запозичення з європейських мов *тайрайго*: ドッキング /dokkingu/ „стикування”, パック /paku/ „шайба”; і одиниці змішаного складу: 三段飛び /sandantobi/ „потрійний стрибок”, ABC 兵器 /e-bi-si-heiki/ „зброя масового ураження”. Більшість термінів складають *канго*, друга за чисельністю група термінів утворена *тайрайго*, які в окремих терміносистемах (технічних, спортивних, масмедійних) не поступаються *канго*, а іноді навіть чисельно переважають. *Ваго* зазвичай не беруть участі у сучасному термінотворенні, тож їхня кількість в термінології невелика. Особливість *ваго* в тому, що нерідко вони об'єднують спеціальне та загальноновживане значення, наприклад: 枕 /makura/ „подушка”

й „опора” (вагонобуд.), 挟み /hasami/ „ножиці” й „охоплення” (військ.), що для термінів інших підсистем менш характерно.

З одного боку термінологія повинна обслуговувати потреби тієї нації, в мові якої створена, проте з іншого боку – при творенні термінології слід враховувати її інтернаціональну комунікативну функцію, яка дедалі зростає. Спільні тенденції в розвитку термінології різних мов переплітаються з власними національними традиціями. Поєднання запозичених і питомих елементів у сучасній японській термінології зумовлює деякі зміни у її фонетичній та граматичній структурах. Проте з’ясування, які саме зміни відбувалися і на скільки ці зміни значущі, не є предметом даної статті, хоча потребує детального, окремого дослідження.

Стандартизування термінів-неологізмів японської мови та визначення відповідних понять проводиться для:

- встановлення для різних предметних галузей однозначних і несуперечливих термінів усіх сфер застосування;

- усунення термінологічних перешкод для міжгалузевих і міждержавних, науково-технічних, економічних зв’язків;

- узгодження опису об’єктів різних галузей стандартизації тощо.

Поява нового терміна повинна бути вмотивованою і відповідати вимогам до терміна. Термін позначає логічне наукове поняття, яке в сукупності з іншими поняттями певної предметної галузі є складником наукової теорії [ДСТУ 3966-2000 2000, 14–17]. Для термінів використовують різні лексичні форми:

- просту (キャブレーター /kyabure:ta:/ „карбюратор”, 熱 /netsu/ „теплота”);

- складну (推進力 /suisinryoku/ „рушійна сила”, 失速 /sissoku/ „втрата швидкості”, 無機 /muki/ „неорганічний”, 不安定 /fuantei/ „нестійкий”, „нестабільний”);

- слова та словосполучення (発電方式 /hastudenhouhousiki/ „спосіб отримання електроенергії”, 打撃を加える /dageki wo kuwaeru/ „здавати удар” (військ.)).

Більшість термінів-неологізмів – складні слова і словосполучення, яких у термінології значно більше, ніж у загальноживаній лексиці. В окремих терміносистемах, де домінують *тайрайго*, значну частку складають прості терміни, проте неологізмів серед них практично немає.

Найпоширенішими способами термінотворення є семантичний (帯 /obi/ „пояс”, ひざ /hiza/ „коліно”), синтаксичний (宇宙ス

ッテーション /utyuu suttesyon/ „космічна станція”), морфологічний (主婦病 /syufubyou/ „жіноча хвороба”), запозичення іншомовних термінів без змін – класичні випадки такого запозичення представлені лише окремими китайськими та корейськими власними назвами (北京 /rekin/ „Пекін”), а також англomовними скороченнями [Пыриков 1990, 112].

Термін-неологізм розглядають всебічно для того, щоб визначити, які вимоги для нього важливіші. Взагалі японська термінологія має ті ж якості, які характерні й для решти розвинутих мов світу: системність внутрішню та позамовну, точність номінації, однозначність, стилістичну нейтральність у межах спеціальної підмови. Як відомо, основні вимоги до терміна наступні:

– Однозначна відповідність терміна поняттю. У межах даної терміносистеми термін повинен позначати тільки одне поняття, порушення однозначної відповідності між терміном та поняттям призводить до омонімії терміна.

– Відповідність лексичного значення терміна позначуваному ним поняттю. Власне (буквальне) значення терміна, тобто значення елементів терміна, що входять до його складу, із урахуванням їхньої семантики синтаксичних зв'язків, повинно відповідати поняттю, яке він позначає.

– Системність. Термін повинен бути системним, тобто відображати відношення між названим поняттям і пов'язаними з ним поняттями. Через значну присутність *канго* в термінологічній лексиці японської мови можливі вирази різноманітних відношень системної ієрархії наукових понять синтетичними мовними засобами, що дає змогу легше утворювати неологізми, для передачі яких мовам аналітичного устрою (зокрема українській) потрібно звертатися до розмежування й відносно розгорнутої номінації.

Розглянемо найхарактерніші тенденції притаманні функціонуванню термінологічної системи японської мови.

1. Тенденція до семантичної регулярності проявляється у системності різних видів взаємозв'язків, що існують між поняттями. Першим видом системи понять вважають „родо-видову” систему. Так, наприклад, родові поняття 速度 /sokudo/ „швидкість” є базовим для наступних термінів-словосполучень: 高速度 /kousokudo/ „висока швидкість”, 超高速度 /tyoukousokudo/ „висока гіперзвукова швидкість”, 回転速度 /kaiten sokudo/ „швидкість обертання”, プロペラ回転速度 /puropera kaiten sokudo/ „швидкість обертання

повітряного гвинта”, 速度場 /sokudoba/ „поле швидкостей”, 速度計 /sokudokei/ „прилад для вимірювання швидкості”, 速度図 /sokudozu/ „годограф”. Моделюючими елементами подібних стійких мовних комплексів різних структурно-семантичних моделей є обидва елементи такого утворення.

Другий вид – система „ціле – частина”. Такі поняття зазвичай виражені термінами-словосполученнями. Так, наприклад, термін 結晶 /kessyou/ „кристал” входить до складу словосполучень 結晶構造 /kessyou kouzou/ „кристалічна структура” (термін органічної хімії), 結晶成長 /kessyou seityou/ „кристалічний ріст”, 結晶組織 /kessyou sosiki/ „кристалічна структура” (термін фізики твердого тіла).

Третій вид системи понять – „початковий – кінцевий продукт”, відображає генетичний зв'язок понять. Наприклад, 結晶 /kessyou/ „кристал” і похідна одиниця 結晶化 /kessyouka/ „кристалізація”, 物質 /bussitu/ „матеріал” і 物質化 /bussituka/ „матеріалізація”, 同期 /douki/ „синхронність” і 同期化 /doukika/ „синхронізація”. Системність таких термінів зумовлена наявністю слотворчого афікса 化 /ka/.

2. Тенденція до цільності номінанта. Відомо, що термінам-словосполученням притаманна специфіка, яка виявляється в їхній обов'язковій цільності, незалежно від засобів вираження, оскільки термін завжди залишається єдиним знаком, який виражає одне значення. Виділяють такі продуктивні способи утворення словосполучень: а) обмежувальні, тобто такі, в яких головне слово обмежує область значення другорядного – наприклад, 測定誤差 /sokutei gosa/ „помилка при вимірюванні”, 系統誤差 /keitou gosa/ „помилка в системі”, 偶然誤差 /guuzen gosa/ „випадкова помилка”; б) описові, в яких головне слово описує другорядне й розширює його значення – такі словосполучення не мають родо-видових зв'язків: 理想気体 /risou kitai/ „ідеальний газ”, 研究題目 /kenkyuu daimoku/ „об'єкт дослідження”, データ処理 /deeta syori/ „опрацювання даних”, 光電限界 /kouden genkai/ „поріг фотоефекту”.

Можливі й інші диференціації залежно від місця головного і другорядного слова у словосполученні.

3. Тенденція до системного утворення однорідних термінологічних рядів у термінах-афіксальних словах за рахунок термінологічних афіксів. Термінологічні афікси – конкретні лексичні елементи

моделей словотвору, спеціальний термінотворчий засіб із спеціальною направленістю й специфічним застосуванням. Термінологічні афікси – важливий систематизуючий засіб у сфері термінології, вони різняться за семантичними ознаками, вирізняються неоднорідністю походження і продуктивністю. Термінологічні афікси – наочний приклад системності японської термінології. Афікси утворюють спеціальний термінотвірний фонд для певної термінопідсистеми і регулярно вживаються у термінологічних рядах зі своїм незмінним значенням. Наприклад, термінологічні ряди з префіксальною морфемою 微 /bi/ „мікро”: 微生物 /biseibutsu/ „мікроорганізм”, 微結晶 /bikessyou/ „мікрокристал”, 微惑星 /biwakusei/ „мікропланета”, 微植物 /bisyokubutsu/ „мікрофлора”. Також продуктивними словотворчими морфемами є суфікси 計 /kei/ „метр”: 気圧計 /kiatsukei/ „барометр”, 雨量計 /ryoukei/ „дощомір”, 分光計 /bunkoukei/ „спектрометр”, ガス計 /gasukei/ „газомір”; і 法 /hou/ „спосіб”: 配電法 /haidenhou/ „розподільчий спосіб енергії”, 溶接法 /yousetsuhou/ „спосіб зварювання”. Отже термінологічні афікси, що функціонують у рамках конкретної терміносистеми сучасної японської мови, відрізняються семантично, вирізняються різноманітністю сполучності, неоднорідністю походження, продуктивністю. Терміни-словосполучення і терміни-афіксальні слова чітко вказують на системність термінів взагалі ще й тому, що у своєму складі мають однакові компоненти (як правило, одну або дві морфем).

Системність термінології забезпечує також і деякі лексико-семантичні процеси, що трапляються у терміносистемах. Зазвичай, синоніми порушують закон *організованої термінології*. Щодо антонімів, які є продуктивним способом творення неологізмів, то їхні „термінологічні якості формуються як заперечення або трансформація ряду вагомих семасіологічних характеристик мови” [Кутагіна 1970, 83], для них характерні особливі антонімічні зв'язки, що базуються на використанні протилежних понять. У сучасній японській мові існують три типи термінів-антонімів:

а) терміни, протиставлені за допомогою афіксів полярного значення: 陽極 /youkyoku/ „анод” і 陰極 /inkyoku/ „катод”, 遠地点 /entiten/ „апогей” і 近地点 /kintiten/ „перигей”;

б) один із термінів-антонімів має заперечний префікс: 反応性 /hannousei/ „реактивність” і 無反応性 /muhanousei/ „інертність реакції”, 安定性 /anteisei/ „стійкість” і 不安定性 /fuanteisei/ „нестійкість”, 彈性 /dansei/ „пружність” і 非彈性 /hidansei/ „непружність”;

в) терміни, протиставлені один одному через терміни-антоніми без допомоги словотворчих засобів: 公理 /kouri/ „аксіома” і 定理 /teiri/ „теорема”, 分析 /bunseki/ „аналіз” і 合成 /gousei/ „синтез”.

Розглядаючи неологізми у когнітивному аспекті, звернімо увагу на поняття „мовного простору”. При детермінізації певний термін стає неологізмом у загальноновживаній лексиці. Так, у сучасній японській мові спостерігається інтенсивне проникнення термінів у неспеціальну мову. При переході терміна до загальноновживаної лексики втрачається вузька специфіка його значення – наприклад, термін 原子 /gensi/ „атом” широко використовується у неспеціальних текстах, з ним утворюються нові словосполучення: 原子エネルギー /gensi enerugi/ „атомна енергія”, 原子力船 /gensi ryokusen/ „атомохід”; 衛星 /eisei/ „супутник” – словосполучення 衛星都市 /eiseitōsi/ „місто-супутник”; 媒体 /baitai/ „каталізатор” – у неспеціальній мові, наприклад у підмові інформаційної служби, „посередник”.

Таким чином, проникнення термінів у розряд загальноновживаної лексики збагачує її не тільки структурно, а й зумовлює тим самим зрушення у системних відношеннях лексичного складу сучасної японської мови.

– Раціональна стислість. Термін повинен мати раціональну (оптимальну) довжину. Занадто довгі терміни треба скорочувати, вилучати слова та інші елементи термінів, які означають несуттєві ознаки поняття і не впливають на його здатність відрізнитися від інших термінів.

Не можна замість терміна стандартизувати опис поняття. Замість опису понять добирають або утворюють термін. Наприклад, описовий вираз 大気や地表の温度が上昇させる /taiki ya tihyou ga ondo ga jyousyousaseru/ „підвищення температури повітря та земної кори” можна замінити терміном 地球温暖化 /chikyuuondanka/ „глобальне потепління”.

Щоб скоротити довжину терміна, вдаються до таких заходів:

а) вилучають із терміна малоінформативні елементи – наприклад, 地下鉄道 /tikatetsudou/ 地下鉄 /tikatetsu/ „метро”;

б) змінюють багатоелементні терміни коротшими синонімами – наприклад, 強力な可視光線を発生される /kyouryokuna kasikousei wo hasseisaseru/ „потужний світловий промінь” レーザー /reezaa/ „лазер”;

в) створюють аббревіатури різних типів: способом відтинання, коли похідна одиниця втрачає початковий, кінцевий або і

кінцевий, і початковий компоненти 棒高跳び /boutakatobi/ 棒高 /boutaka/ „стрибок із жердиною”, / 亜米利加 /amerika/ 米 /bei „Америка”, „США”), контракції, коли випускаються окремі компоненти всередині похідної одиниці, а компоненти, що залишилися, об'єднуються у нове лексичне утворення (警察官 /keisatsukan/ 警官 /keikan/ „полісмен”). Існує специфічна модель найменування іноземних персоналій, які перебувають у центрі уваги засобів масової інформації, у газетних заголовках (大統領 /pu daitouryou/ „президент Путін”).

У деяких випадках, коли неможливо створити оптимально короткий термін, стандартизують повну і коротку (укорочену частину першої) форми терміна – 起立 (光学器械) /kiritsu (kougaku kikai)/ „корекція (оптичних приладів)”. Проте не можна задовольняти вимогу стислості терміна, порушуючи норми мови або нехтуючи іншими вимогами до термінів.

– **Словотворча (дериваційна) здатність.** Термін має бути основою для творення нових термінів. Терміни для нових понять звичайно творяться на основі наявних термінів. Перед утворенням терміна-неологізма на позначення поняття необхідно переконатися, що терміна для даного поняття не існує.

– **Мовна правильність.** Щоб задовольнити основні вимоги до термінів, забезпечити внутрімовну згармонізованість японської термінології та однозначну зрозумілість і несуперечливість японського науково-технічного стилю, розробляючи термінологічні стандарти, необхідно дотримуватися правил словотворення і слововживання, що відповідають структурі японської мови.

Для того щоб гармонізувати (узгодити) японські терміни з іншомовними, треба починати із з'ясування відповідності понять. Слід мати на увазі, що не завжди вдається знайти повну відповідність понять однієї мови поняттям іншої мови. Часом одному українському термінові можуть відповідати кілька термінів японської мови і навпаки. Наприклад, український термін *премія* означає *грошова або інша матеріальна винагорода за якісь особливі досягнення з метою заохочення*. В японській мові грошову винагороду позначають терміном 賞金 /syoukin/, а будь-яка інша матеріальна винагорода позначається терміном 賞品 /syouhin/. Останній, у свою чергу, охоплює поняттєву область українських термінів *приз, премія*. У такому разі до українського терміна *премія* слід подавати два японські терміни-відповідники а до *приз* –

один: 賞品 /syouhin/. Критерій відповідності термінів двох мов є лише один – відповідність означуваних ними понять.

Для номінації нового терміна необхідне його визначення – логічний опис поняття термінами відомих понять відповідної предметної галузі, який дає змогу відрізнити його від інших понять у межах системи понять [ДСТУ 3966-2000 2000, 14–17]. Щоб сформулювати визначення, треба встановити відношення виозначуваного поняття до понять, які належать системі. Визначення поняття є основною підставою для аналізу та вибору терміна для стандартизування. Основний вид визначення у термінологічних стандартах – це явний опис поняття через найближче родове поняття та суттєві видові ознаки, що пов'язані логічними відношеннями.

Важливим є те, що полісемія менш характерна ознака японської лексики у порівнянні з українською, тому й багатозначність термінів простежується рідше. Окремі випадки все ж є, навіть у межах однієї спеціальної підмови. Наприклад, термін 航空隊 /koukuutai/ лише у застосуванні до реалій Сил самооборони Японії використовується на позначення трьох суттєво відмінних у підпорядкуванні, призначенні, організації, чисельності й озброєнні підрозділів (авіаційна ескадра ВМС Сил самооборони, винищувальна авіаційна група ВПС Сил самооборони, загін армійської авіації). Правильне значення того чи іншого терміна допомагає з'ясувати контекст. При утворенні похідних форм терміна необхідно користуватися лише тими формами, які подаються в словнику чи довіднику.

Японська мова знаходить ресурси для поповнення термінологічної лексики як у межах власної системи – завдяки словотвору, семантичній деривації, так і за рахунок *тайрайго-ваго* або *тайрайго-канго*. Головними способами словотвору є словоскладання та афіксація. Серед композитів переважають складні неологізми-терміни, утворені з простих основ, особливо за моделлю іменник+іменник. Системність термінологічної лексики показує, як навколо одного номінанта, шляхом вираження різноманітних відношень системної ієрархії наукових понять синтетичними мовними засобами, утворюються нові лексичні одиниці, при чому не виникає потреби у їхньому розмежуванні й відносно розгорнутій номінації, що також відповідає вимогам до терміна. Адже термін повинен мати раціональні стислість і довжину. Мовна правильність термінів забезпечує внутрішньомовну гармонізацію японської термінології та

однозначну зрозумілість і несуперечливість японського науково-технічного стилю. Для того щоб провести кореляцію японських та іншомовних термінів, треба починати із з'ясування відповідності понять, а закінчувати на рівні термінів. Проведений аналіз нових термінів, японської мови може бути використаний у подальших дослідженнях основних груп термінологічної лексики.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Антрушина Г. Б.* Лексикология английского языка: Учебное пособие. – М., 2004.
2. *Вардуль И. Ф.* Вопросы японского языка / Под ред. И. Ф. Вардуля. – М., 1971.
3. ДСТУ 3966-2000. Термінологія засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять: Посібник. 2000.
4. *Пыриков Е. Г.* Лексика и терминология современного японского языка в сопоставительном анализе: Учебное пособие. – М., 1990.
5. *Котелова Н. З.* Первый опыт лексикографического описания неологизмов // Новые слова и словари новых слов. – Л., 1978.
6. *Кутагина Л. К.* Языковые процессы, возникающие при становлении научных технических систем. // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М., 1970.
7. Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990.
8. *Мельничук А. С.* О всеобщем родстве языков мира // Вопросы языкознания. – М., 1991.
9. *Селіванова О. О.* Актуальні напрямки сучасної лінгвістики: Підручник. – К., 1999.
10. *Сыромятников Н. А.* Лексикология и грамматика восточных языков: Учебное пособие. – М., 1975.
11. *Шанский Н. М.* Лексикология современного русского языка: Учебное пособие. – М., 1982.
12. *Aichison J.* Language Change // Progress or Decay: Textbook. – Cambridge, 1991.
13. *Holmes J.* An Introduction to Sociolinguistics: Textbook. – N.Y., 1992.
14. *Kindaichi H., Hayasi O., Sibata T.* An Encyclopedia of the Japanese Language / Ed. by H. Kindaichi. – Tokyo, 1988.
15. *Shingo Jiten* (Dictionary of New Lexicon). – Tokyo, 2000.